

UOT 821.512.162

**BABA BƏY ŞAKİRİN QASIM BƏY ZAKİRİN DİVANINDA OLAN
QEYRİ-MƏTBU ŞEİRLƏRİ**

R.Ş.KƏRİMOV

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
raqubkerimov@yandex.ru

Məqalədə Qasım bəy Zakirin müasiri və məsləkdaşı Baba bəy Şakirin günümüzdə qədər elm aləminə məlum olmayan iki mənzuməsindən bəhs olunur. Müəllif həmin şeirlər əsasında Baba bəy Şakirin müasirləri, o cümlədən Qasım bəy Zakirlə aralarında olan qarşılıqlı yaradıcılıq əlaqələrini geniş şərh edir.

Açar sözlər: Zakir, Böyük bəy, Dadaş, Valeh, qızılquş

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xüsusi yeri olan Baba bəy Məhəmmədəli bəy oğlu Şakirin həyat və yaradıcılığı haqqında müəyyən işlər görülsə də, onun bədii irsi günümüzdə qədər tam şəkildə tədqiq olunmamışdır. Nəsl şəcərəsinə görə Qarabağ xanı Pənahəli xanın böyük qardaşı Fəzləli bəyin nəvəsi olan Baba bəy Şakirin əldə olan şeir nümunələri onun son dərəcə istedadlı şair olmasından xəbər verir. Bu fakta əsaslanaraq qətiyyətlə söyləyə bilərik ki, şairin əlimizdə olan şeir nümunələri onun zəngin bədii irsinin cüzi bir hissəsini təşkil edir və Baba bəy Şakir kimi müqtədir bir şairin yaradıcılığı əldə olan bir neçə şeirlə məhdudlaşa bilməz. Heç şübhəsiz, onun müxtəlif janrlarda çoxlu sayda şeirləri olmuşdur. Yalnız intensiv axtarışlar və gərgin əmək sayəsində şairin it-bata düşmüş şeirlərini, ümumilikdə, onun külliyyatını əldə etmək mümkündür. Bu günlərdə Qasım bəy Zakirin Mırzə Fətəli Axundzadənin arxivində saxlanılan əlyazma Divanını araşdırarkən Baba bəy Şakirin iki qeyri-mətbu şeirinə təsadüf etməyimiz dediklərimizə bariz nümunədir. Bu şeirlərin hər ikisi ünvanlıdır. Onlardan biri Qasım bəy Zakirin yaxın qohumu, yaşca ondan kiçik olmasına baxmayaraq şairin zarafatla “əmi” deyər müraciət etdiyi Şuşanın tanınmış bəylərindən olan Behbud bəyin oğlu Böyük bəyə, digəri isə yenə də Zakirin dostlarından olan Kərbəlayi Səfi Valehə ünvanlanmışdır. Q. Zakirin nəşr olunmuş “Əsərləri”ndə Böyük bəyin ünvanına yazdığı iki şeiri verilmişdir. Həmin şeirlərdən məlum olur ki, Böyük bəy

Zakirə taxt və qızılquş bağışlamış, lakin Zakir ərək edərək ondan bir daha taxt, yaxud başqa nəşə almaq məqsədilə bu şeirləri qələmə almışdır. Baba bəyin də Böyük bəyə müraciətlə yazdığı məktub onların dostluğundan xəbər verir. Şeir Böyük bəyə ünvanlansa da, əsl hədəf onların hər ikisinin yaxın dostluq əlaqəsində olduqları Səlah bəy adlı şəxsdir:

Ey Böyük bəy, eşitdik ki, Səlah bəy,
Bizə bazi-vilaqayın göndərmiş.
Qarqa-sağsağana mehtər, qatırçı,
Tulluyub, çıxarıb zayın göndərmiş (1,174^b).

Baba bəylə Zakirin müştərək mövzuda bir neçə şeiri olmuşdur ki, ohlardan biri də “Göndərmiş” rədifli ilə yazdıqları mənzumədir. Hər iki şeir deyim tərzli, mənə və məzmun, əhval-ruhiyyə baxımından da olduqca yaxındır. Hətta Zakir Böyük bəyin ona bağışladığı quşun kəşir cəhətlərini müasirləri arasında el içində müəyyən keyfiyyətləri ilə məşhur olan Lələ Qurban, Darğa Məhəmməd, Xoşünnək Fatiməyə bənzətdiyi kimi, Baba bəy də ona hədiyyə edilmiş quşun bəzi naqis xüsusiyyətlərini zamanında mərdimazarlığı ilə məşhur olan Əmir-aslana bənzədirdi. Hər iki mənzumədə Dadaş adlı şəxsin də adı çəkilir.

Zakirin şeirində:

Bunların işləri cümlə təltəldi,
Təltəl işdən fayda yoxdur, - məsəldi.
Özü yolda öldü, cələsi gəldi,
Dadaşı da bir bimarı göndərmiş (?) (2, 509).

Baba bəyin mənzuməsində:

Bizi salmış nahaq dərdü sərə bax,
Təriqi-dostluqda bixəbərə bax,
Öz quşun gizlədib, hiyləgərə bax,
Alıb Dadaş bəyin payın göndərmiş (1, v.167^a).

Q.Zakirin “Əsərləri”ndə (2) Dadaşın adı çəkilən misranın qarşısında mötərizədə sual işarəsinin qoyulması həmin misrada fikrin tam aydın olmadığını göstərir. Lakin Baba bəyin şeirini oxuduqda həmin misranın mənası aydınlaşır və məlum olur ki, Böyük bəy Dadaş bəy adlı şəxsə də qızılquş cürəsi göndərmiş və Zakir də həmin məqama işarə vuraraq Böyük bəyi daha da dilxor etmək üçün ona keyfiyyətsiz quş göndərdiyi kimi, Dadaş bəyə də onun tayı olan xəstə qızılquş göndərdiyini zarafatla dostunun nəzərinə çatdırmışdır. Deyilənləri nəzərə alaraq sözügedən misradakı (Dadaşı da bir bimarı göndərmiş. (?)) “Dadaş” sözünün sonunda olan “ı” təsirlik hal şəkilçisini “a” yönlük hal şəkilçisi ilə əvəz etdikdə (Dadaşa da bir bimarı göndərmiş) misranın mənası tam aydınlaşır və mirzələr, yaxud tərtibatçılar tərəfindən yol verilmiş səhv aradan qaldırılmış olur.

Baba bəy Şakir və Qasım bəy Zakirin eyni mövzuda, eyni rədiflə

yazdıqları bu şeirlərin də biri-digərinin təsiri ilə yazıldığı fakt olaraq qalır. Baba bəy Şakirin şeirinin sonunda:

O gün Qasım bəyə yüz minnətilən
Sən verən cürənin tayın göndərmiş (1, v.174^b).

- deməsi, Zakirə daha öncə qızılquş bağışlandığını sübut edir. Zakirin ümumi yaradıcılıq xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq qətiyyətlə deyə bilərik ki, bu mövzuya ilk öncə Zakir müraciət etmiş, sonra isə Baba bəy onun təsiri ilə öz mənsuməsini ərsəyə gətirmişdir. Bu deyilənlər bir daha təsdiq edir ki, hər iki şair sıx yaradıcılıq əlaqələrində olmuş, qarşılıqlı şəkildə biri-birindən bəhrələnmişlər.

Öndə qeyd etdiyimiz kimi, Baba bəyin Zakirin “Divan”ında olan ikinci qeyri-mətbu əsəri Kərbəlayi Səfi “Valeh” təxəllüslü şairə yazdığı həcvdir. Xatırladıq ki, Baba bəy Şakirin mətbu əsərinin son səhifəsində “Natamam parçalar” başlığı altında həmin şeirdən cəmi dörd misra verilmişdir (3, 52). Həcvin məzmunundan məlum olur ki, Baba bəy Kərbəlayi Səfiyə düşmən mövqedə olmamış, sadəcə, onunla dilxoşluq etmək, yaxud onu hərəkətə gətirmək məqsədilə bu mənsumə-həcvini qələmə almışdır. Baba bəyin:

Misli-sümük yüzində yalın düm ağ,
Dişlərin ki, çoxdan olubdur ovraq (1, v.167^a).

- deyərək müraciət etməsi, Valehin artıq qoca yaşlarında olmasından xəbər verir. Ayrı-ayrı misralarda olan bəzi işarələrdən o da məlum olur ki, Valeh kiməsə sataşmış, bu isə Baba bəyə xoş gəlməmişdir:

Qəbihdir sataşmaq keçən uluya,
Həmçəşmindir, sataş qədim Quluya.

Hər kimsə axtarıb tapsa tayını,
Sən də çağır gəlsin Xalxun Sayını.

Valeh də Baba bəyi cavabsız qoymaraq demək olar ki, onun hər bir beytinə həmin səviyyədə münasibət bildirmişdir. Onun cavab məktubunu

Ey Baba bəy, sən bir yaxşı babasan,
Heyf ola kim, bir az ağzı yavasan (1,168^a).

- beytilə başlaması öndə qeyd etdiyimiz kimi, onların yaxşı münasibətdə olmalarından xəbər verir. Baba bəy Valehin qocalığına, dişlərinin tökülməsinə lağ edərək görkəmcə Xalxun Sayına bənzəməsini söylədiyi kimi, Valeh də “Bəzi kişinin yoğun olur dodağı” -deməklə onun qalındodaq bir şəxs olduğunu, görkəmdə isə topçu Arzumana və Pərvan Aliya bənzədiyini qeyd edir:

Sən bana demisən Xalxun Sayısan,
Özün topçu Arzumanın tayısan.

Bir ayna tut yolun düşsə Qalıya,
Gör kim, oxşarmırsan Pərvin Alıya?!

Valeh dişlərinin tökülməsini yaşla əlaqələndirir:
Nə qandırım sənin kimi çobanə,
Adəm təşbihatdır növrəs-xəzanə.

Növrəs olan xəzan olur diş düşər,
Nə qisim kim, bahar ötər, qış düşər.

Və Baba bəyə nəsihət edir ki, ağızda dişin olması vacib deyil, əsas məsələ başda ağılın olmasıdır:

İtin dişi möhkəm olur ağızda,
Nə faidə kamal olmaz məğzində.

Nümunələrdən görüldüyü kimi, şəxsi münasibətlər zəminində yaranmış bu həcvlərin özündə də müəyyən tərbiyəvi, nəsihətamiz fikirlər mövcuddur. Digər tərəfdən bu şeirlər Baba bəy Şakirin müasirləri ilə yaradıcılıq əlaqələrini öyrənmək baxımından da olduqca maraqlıdır.

Məlum həqiqətdir ki, digər müasirləri kimi ilk təhsilini mədrəsədə alan Baba bəy Şakir də hələ erkən yaşlarında fars və ərəb dillərini öyrənmiş və bu dillərdə (çox güman ki, fars dilində) şeir də yazmışdır. Zakirin sözügedən Divanında onun Aşıq Valehə, Mirzə Mehdi və digər müasirlərinə Azərbaycan dilində yazdığı şeirlərdə ara-sıra farsca nəsihətamiz misra və beytlərdən istifadə etməsi, eləcə də AMEA Əİ-nin arxivində mühafizə olunan B-208/5356 şifrlı cüngün 23^a vərəqində farsca yazmış olduğu bir fərd:

- şairin fars dilində də şeir yazdığını sübut edir.

Yuxarıda qeyd etdiklərimizlə yanaşı AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun arxivində saxlanılan bir neçə cüngdə “Şakir” təxəllüslü şairin şeirlərinə rast gəldik. Lakin bu təxəllüslə yazan şairin şəxsiyyətini müəyyənləşdirə bilmədiyimiz üçün hələlik onları tədqiqata cəlb etmək fikrindən daşınıraq. Müxtəlif zamanlarda tərtib olunmuş bu cünglərin əksəriyyətinin ön və arxa vərəqlərinin cırılıb düşməsi onların kim tərəfindən, harada və nə zaman tərtib olunduğunu müəyyənləşdirməkdə böyük çətinlik yaradır

Bu da maraqlıdır ki, “Şakir” təxəllüsü ilə rast gəldiyimiz şeirlərin əksəriyyəti şifahi və yazılı ədəbiyyatın müştərək janrı olan müxəmməs janrında yazılmışdır. Xüsusilə Əlyazmalar İnstitutunun arxivində B-1987/3612 şifrə ilə mühafizə olunan cüngün 17^b, 18^a, 23^b, 24^a, 34^b, 35^a, 40^a, 46^b, 47^a, 47^b, 48^a, 71^a, 76^a vərəqlərində «Şakir» təxəllüsü ilə verilmiş şeirlərin hamısı müxəmməsdır. 1868-ci ildə tərtib olunmuş, müəllifi bizə məlum olmayan B-1761/10553 şifrlı

cüngdə də “Şakir” təxəllüslü şairin dörd şeiri verilmişdir.

Bütün deyilənlərə yekun olaraq qeyd edirik ki, ədəbiyyatımız tarixində ictimai satiranın formalaşmasında böyük xidməti olan Qasım bəy Zakirin yaxın dostu və məsləkdaşı Baba bəy Şakir irsinin tədqiqi, araşdırılması bu gün bizi qane etmir. Şairin əlimizdə olan mətbu əsərinin də ciddi redaktəyə, əlavələrə, şərhlərə və yeni nəşrinə böyük ehtiyacı var.

ƏDƏBİYYAT

1. АМЕА Əİ М. F. Axundzadənin arxivi. F-2 s.v.418.
2. Zakir Qasım bəy. Əsərləri. Bakı: EA, 1964.
3. Şakir Baba bəy. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Yazıçı, 1985.
4. АМЕА Əİ В-208/5356.
5. АМЕА Əİ В-1987/3612.
6. АМЕА Əİ В-1761/10553.

НЕОПУБЛИКОВАННЫЕ СТИХОТВОРЕНИЯ БАБА БЕК ШАКИРА В ДИВАНЕ ГАСЫМ БЕК ЗАКИРА

Р.Ш.КЕРИМОВ

РЕЗЮМЕ

В статье рассказывается о двух стихотворениях Баба бек Шакира, современника и единомышленника Гасым бек Закира, которые до сегодняшнего дня не были известны научному миру. Автор на основании этих стихотворений широко излагает о творческих взаимоотношениях Баба бек Шакира с его современниками, в том числе и с Гасым бек Закиром.

Ключевые слова: Закир, Боюк бек, Дадаш, Валех, кызылгуш

BABA BEY SHAKIR'S UNPUBLISHED POEMS IN GASIM BEY ZAKIR'S DIVAN

R.Sh.KARIMOV

SUMMARY

The article deals with two poems of Baba bey Shakir, who was Gasim bey Zakir's contemporary and close friend. These poems have not been known to the science up to now. On the basis of these poems the author gives detailed information about Baba bey Shakir's contemporaries and mutual creative relations with Gasim bey Zakir.

Key words: Zakir, Boyuk bey, Dadash, Valeh, gizilgush